

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ,
І.М. ДЗЮБА, М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
І.Ф. КУРАС, О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ,
С.І. ПИРОЖКОВ, М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ,
Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ,
В.О. ГОРБИК, В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО

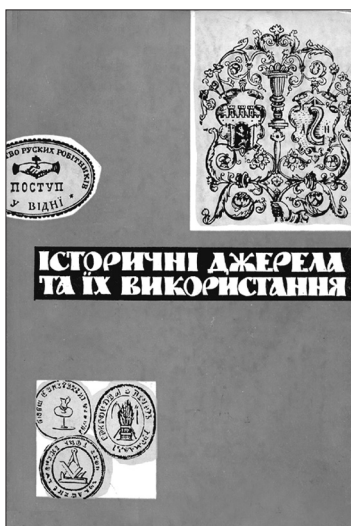
ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

3
ТОМ
Е—Й

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2005

«ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ» — міжвідомчий зб. наук. статей з проблем джерелознавства історичного, архівознавства, комплексу спеціальних історичних дисциплін: дипломатики, сфрагістики, метрології історичної, палеографії, філігранології, географії історичної, емблематики, нумізматики тощо. Кожна з надрукованих праць містить історіографічну довідку з аналізом ступеня вивченості питання, огляд джерел. Зб. видавали дві наук. установи: Архів управління при РМ УРСР та Ін-т історії АН УРСР (нині *Інститут історії України НАН України*). 1964 вийшов перший вип. 1965 2-га респ. наук. конф. з архівознавства та спец. істор. дисциплін рекомендувала перетворити вид. на щорічник. 1966—72 вийшло 7 вип. зб. Видання припинено у зв'язку із розгортанням в УРСР ідеологічного тиску на україномовні істор. вид.

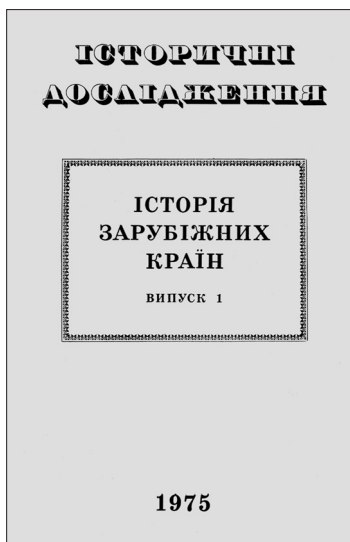

«Історичні джерела та їх використання». Вип. 1. Київ, 1964. Обкладинка.

До складу редколегії щорічника входили: *І.Бутич, Ф.Шевченко, А.Катренко* (відп. секретар 1—5-го вип.), *В.Скорина* (відп. секретар 6—7-го вип.), *І.Гуржій* (6—7-й вип.).

М.Ф. Дмитрієнко.

«ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН» — респ. міжвідомчий зб. наук. праць. Заснований 1975 у Києві як друкований орган Ін-ту

«Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн». Вип. 1. 1975. Обкладинка.

історії АН УРСР (нині *Інститут історії України НАН України*). Періодичність виходу зб. — один раз на рік. У зб. були відбиті результати н.-д. роботи, здійснюваної Ін-том історії АН УРСР, зокрема його відділом історії і міжнар. відносин соціаліст. країн, а також вузами УРСР. У наук. зб. висвітлювались актуальні та малодосліджені проблеми зі всесвітньої історії, міжнар. зв'язків України та укр. народу. Суттєву увагу автори зб. приділяли внутр. історії зарубіжних країн; істор. зв'язкам і співробітництву України з країнами Центр. та Пд.-Сх. Європи, переважно в плані їх сусп.-політ., екон., наук. і культ. відносин; зовнішньополіт. діяльності УРСР. Розглядалися питання становлення та розвитку контактів між творчими спілками й громад. орг-ціями, міжнар. руху споріднених областей та міст-побратимів зарубіжних країн, їх внеску в зміцнення дружби і співробітництва між народами. Досліджувалися також проблеми розвитку міжнар. робітн. та нац.-визвол. руху в європ. д-вах, революц. процесу в країнах Африки та Лат. Америки. Хронологічно розглянуті питання охоплювали період від найдавніших часів до кін. 80-х рр. 20 ст., коли на тлі революц. змін у країнах Центр. та Сх. Європи відроджувалась ідея незалежності України. Окремий розділ зб. був присвячений

джерелознавчим та історіографічним проблемам. Зб. виходив до 1989. Усього було підготовлено й випущено у світ 15 випусків.

Н.В. Кривець.

ІСТОРИЧНІ НАУКОВІ ТОВАРИСТВА — одна з форм організації історичної науки (див. *Інституціоналізація історичної науки*). Виникнення їх було пов'язане з утвердженням наприкінці 18 ст. академічного статусу історичних досліджень. За новими канонами продукування істор. знань потребувало розгалуженої мережі архівів, б-к, ун-тів та фахових об'єднань (асоц.) істориків. Останні відігравали поліфункціональну роль: 1) спільна розробка групами науковців дослідницьких проблем, окреслених нац., регіональними або предметно-дисциплінарними межами; 2) архів. евристика, систематичне впорядкування архівів, б-к та музеїв, публікація архів. джерел (серійні вид. документів, періодичні вид., неперіодичні зб.; заснування друкарень і видавництва та ін.); 3) проведення польових археол. та етногр. досліджень, стат., екон., геогр. і демографічних обстежень і тому подібного; 4) фахова підготовка професійних істориків, які проходили неформальний вишкіл на семінарах, засіданнях Ін.т. (доповіді, реферати, диспути), а також брали участь у н.-д. проектах цих інституцій; 5) популяризація істор. знань; 6) культ. та просвітницькі функції (музейництво, охорона пам'яток, залучення громадськості до вивчення місц. старожитностей та історії регіону, до проведення культ.-освіт. та ін. акцій).

На укр. землях, що перебували в складі *Російської імперії* та Австрії (з 1867— *Австро-Угорщина*), Ін.т. виникли в 30—40-х рр. 19 ст. Первісно вони були об'єднаннями не тільки професійних дослідників, а й істориків-аматорів та дослідників з ін. соціогуманітарних дисциплін за участю або під зверхністю місц. представників імперської влади. Від самого початку виникло дві орг. форми Ін.т.: 1) асоц. дослідників для вивчення історії регіонів (*Одеське товариство історії та старожитностей*; 1839); 2) інституції археогр.-архів. спряму-

вання, що створювалися під егідою місц. влади (Тимчасова комісія для розбору давніх актів при київ., волин. і подільському генерал-губернаторі; див. *Київська археографічна комісія*). Укр. вчені брали активну участь у роботі рос. І.н.т., зокрема, *О.Бодянський* був секретарем Моск. т-ва історії та старожитностей і редактором «Чтений...» цього т-ва, де було надруковано низку праць і матеріалів з укр. історії, в т. ч. «*Історія Русів*» (1846). Дещо пізніше з'являється третя форма І.н.т. — з широкою проблематикою досліджень, провідні позиції в них посіли університетські вчені та науковці з вищих шкіл (*Історичне товариство Нестора-літописця*, Церк.-істор. та археол. т-во при Київ. духовній акад. (обидва 1872; див. *Церковно-історичні товариства*), *Історико-філологічне товариство при Харківському університеті*, *Історико-філологічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті*, *Історико-філологічне товариство при Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині*). У 1-й пол. 70-х рр. 19 ст. важливу роль в організації укр. учених, які вивчали географію, етнографію, економіку, статистику та історію України, відіграв *Південно-Західний відділ Російського географічного товариства*. Зі спробами модернізації рос. сусп-ва 60—80-х рр. 19 ст. та з розбудовою архів. справи в Рос. імперії пов'язане створення *губернських учених архівних комісій*, первісним призначенням яких були впорядкування та систематизація губернських архівів, але згодом вони поширили свою діяльність на дослідження історії регіонів. У *Надніпрянській Україні* губернські вчені архів. комісії функціонували в Таврійській (*Сімферополь*, 1887), Черніг. (1896), Херсон. (1898), Катериносл., Полтав. (обидві 1903), Київ. (1914), Харків. (1915) губерніях. Їхня діяльність регламентувалася «Положенням про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії» від 13 квіт. 1884. Попечителем кожної з комісій був місц. *губернатор*, а склад формувався з місц. чиновників, *духовенства*, письменників, науковців та ін. Місц.-регіональну спрямованість мали По-

дільське епархіальне історико-археол. т-во в *Кам'яниці-Подільському* (1903), *Товариство прихильників української науки, літератури і штуки у Львові* та ін. Наприкінці 19 — поч. 20 ст. виникають загальнонац. наук. т-ва, що розробляли дослідницьку проблематику в розрізі багатьох наук. дисциплін та галузей як соціогуманітарних, так і природничих, фіз.-мат. та ін. У рамках таких т-в діяли істор. секції. Загальнонац. т-вами стали: *Наукове товариство імені Шевченка у Львові* (1873—92 — Літ., а з 1892 — Наук. т-во), *Українське наукове товариство* в Києві. Ці т-ва були, по суті, прообразами майбутньої АН. Укр. вчені брали також активну участь у діяльності рос. І.н.т., у т. ч. Моск. та Рос. археол. т-в, Воєнно-істор. т-ва, яке мало свої від. в Києві й *Одесі*, та ін. Після поразки *української революції 1917—1921* переважна більшість І.н.т. припинила своє існування. Проте протягом 1920-х рр. відбувається певна активізація діяльності І.н.т. Частина з них функціонувала при ВУАН (Істор. т-во Нестора-літописця, Укр. наук. т-во, Т-во прихильників укр. історії, писемності та мови в Петрограді (1921; див. *Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Ленінграді*) та ін.), але вони поступово втрачали своє значення фахових асоц. дослідників і перетворювалися на звичайні структурні одиниці в системі ВУАН (нині *Національна академія наук України*) чи вищої школи. На листопадовій (1929) сесії ВУАН за пропозицією наркома освіти *М.Скрипника* було ухвалено рішення про ліквідацію наук. т-в у системі ВУАН. Частина з них була ліквідована, а ін. в процесі реорганізації ВУАН були приєднані до існуючих або новоутворених НДІ. Наприкінці 1920-х — поч. 30-х рр. припинили свою діяльність й І.н.т. при установах вищої школи. З приєднанням *Західної України до СРСР* подібна доля спіткала й тамтешні І.н.т., зокрема НТШ, яке в січ. 1940 ліквідували, а майно передали до АН УРСР.

Низку нових І.н.т. створили укр. вчені на еміграції та в діаспорі: *Українське історико-філологічне товариство* (1923), Укр. воєн.-істор. т-во (засноване 1920,

поновлене 1925—26), *Українське генеалогічно-геральдичне товариство* (1963), *Українське історичне товариство* (1965) та ін. 1947 на еміграції відновило свою діяльність НТШ.

З розпадом СРСР упродовж 1990-х рр. поновили або поширили діяльність в Україні І.н.т., які функціонували на еміграції та в діаспорі (НТШ, Укр. істор. т-во та ін). Одночасно виникло кілька ін. фахових об'єднань істориків, які здебільшого мають регіональне або фахово-дисциплінарне спрямування.

Літ.: *Брун Ф.К.* Одесское общество истории и древностей, его записки и археологические собрания. В кн.: Труды Одесского статистического комитета, т. 4. Одесса, 1870; *Юргевич В.Н.* Исторический очерк 50-летия имп. Одесского общества истории и древностей, 1839—1889. Одесса, 1889; *Левицкий О.И.* 50-летие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843—1893). К., 1893; *Покажчик до «Записок наукового товариства імені Шевченка»*: т. I—XX. Роки I—VI. Львів, 1898; *Дашкевич И.П.* Двадцатипятилетие Исторического общества Нестора-летописца. К., 1899; Двадцатипятилетие Историко-Филологического Общества при имп. Харьковский университет (1877—1902). Х., 1902; *Довнар-Запольский М.В.* Обзор деятельности ученых губернских архивных комиссий. В кн.: Труды XI Археологического съезда в Киеве, т. 2. М., 1902; *Петров Н.И.* Тридцатилетие Церковно-Исторического и Археологического Общества при Киевской Духовной Академии. В кн.: Чтения в Церковно-Археологическом Обществе при Киевской Духовной Академии, т. 5. К., 1904; *Грушевський М.С.* Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво. В кн.: Записки Українського наукового товариства в Києві, т. 1. К., 1908; Деятельность Киевского отдела императорского Русского военно-исторического общества. К., 1909; *Попруженко М.Г.* Указатель статей, помещенных в I—XXX т. «Записок Одесского общества истории и древностей». Одесса, 1914; *Плевако М.А.* Историко-филологическое общество при Харьковском университете (очерк истории общества и деятельности его в области украиноведения). «Украинская жизнь», 1915, № 11/12; *Грушевський О.С.* Українське наукове товариство в Києві та «Історична секція при Всеукраїнській Академії Наук» в рр. 1914—1923. «Україна», 1924, № 4; Попередні книги «Записок» [«Записки Українського наукового товариства в Києві»]. В кн.: Науковий збірник за рік 1924: Історична секція ВУАН; «Записки Українського наукового товариства в Києві». 1925, т. 19; *Гермайзе О.* Праця Київського Укра-

- їнського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України. «Україна», 1929, кн. 32, № 1—2; *Наріжний С.* 15 літ діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі: 1928—1938 рр. Прага, 1940; *Дорошенко В.* Огнище української науки: Наукове товариство ім. Т.Шевченка з нагоди 75-річчя його існування. Нью-Йорк, 1951; *Шведова О.И.* Указатель «Трудов» губернских ученых архивных комиссий и отдельных их изданий. В кн.: Археографический ежегодник за 1957 г. М., 1958; *Гольдин Ф.* Историко-филологическое товариство при Новороссийском (Одесском) университете. «Научно-информационный бюллетень архивного управления УРСР», 1964, № 6; *Лев В.* Сто років праці для науки й нації: Коротка історія наукового товариства імені Шевченка. Нью-Йорк, 1972; *Степанский А.Д.* К истории научно-исторических обществ дореволюционной России. В кн.: Археографический ежегодник за 1974 г. М., 1975; *Сарбей В.Г.* Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України. «УІЖ», 1977, № 12; *Фрадкин В.З.* Харьковское историко-филологическое общество (1877—1919 гг.). В кн.: История и историки. 1979. М., 1982; *Бойко М.* Показчик до «Записок наукового товариства ім. Шевченка». 1892—1982. Блумінгтон, 1984; *Шандра В.С.* К истории деятельности Харьковского историко-филологического общества. В кн.: Археографический ежегодник за 1985 г. М., 1986; *Ковальский Н.П., Абросимова С.В.* Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии (1903—1916 гг.). В кн.: Археографический ежегодник за 1988 г. М., 1989; *Тодийчук О.В.* Украина XVI—XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. К., 1989; «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (1879—1914): Библиографический довідник. К., 1989; Видання Наукового товариства імені Шевченка 1945—1980-ті: Библиографический показчик. К., 1990; *Колесник М.П.* Историческое общество Нестора-летописца 1872—1931 гг. (Историкографический очерк): Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 1990; Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові: Періодичні та серійні видання (1885—1939 рр.). Анотований показчик. Львів, 1990; *Онопrienko В.І., Шербань Т.О.* Українське наукове товариство. «Вісник АН УРСР», 1990, № 11; *Кубійович В.* Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка: (1873—1949 рр.). Львів, 1991; «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии» (1904—1915): Библиографический довідник. К., 1991; «Труды Полтавской ученой архивной комиссии» (1905—1917): Библиографический указатель. Полтава, 1991; *Курац Г.М.* Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України: Автореф. дис. ... канд. истор. н. Дніпропетровськ, 1992; *Кучер Р.В.* Наукове товариство імені Т.Шевченка: Два ювілеї. К., 1992; Наукове товариство ім. Т.Шевченка і українське національне відродження: Перша наукова сесія НТШ: Доповіді, повідомлення, матеріали (березень 1990 р.). Львів, 1992; *Шербань Т.О.* Украинское научное общество: история, организация, вклад в национальную культуру: Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 1992; *Ї ж.* Фундатори Українського наукового товариства (1907—1921 рр.) [В.Б. Антонович, М.С. Грушевський, П.Г. Житський, В.І. Вернадський та ін.]. К., 1992; Архівний збірник на пошану 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. Полтава, 1993; *Журба О.І.* Київська археографічна комісія. 1843—1921: Нарис історії і діяльності. К., 1993; «Український історик». Журнал Українського Історичного Товариства: Показчик змісту, 1963—1992. Нью-Йорк—К.—Мюнхен, 1993; Вісті Таврійської вченої архівної комісії і Таврійського товариства історії, археології та етнографії (1887—1931). К., 1994; *Водотика С.Г.* Слідами перерваного зв'язку (до 70-річчя заснування Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді). «Віче», 1994, № 10; *Потехін Д.В.* Вклад «Таврійської вченої архівної комісії» і «Таврійського товариства історії, археології та етнографії» у вивчення історії Криму: Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 1994; *Винар Л.* Українське історичне товариство: генеза і рання діяльність. «Український історик», 1995, т. 32, № 1/4; *Водотика С.Г.* Громадські об'єднання вчених в системі суспільнознавчих досліджень України в 1920-ті роки. В кн.: Харківський історико-географічний збірник, вип. 1: Історія і теорія історичної науки та освіти. Х., 1995; *Войцехівська І., Семергей О.* Губернські вчені архівні комісії в Україні (кінець XIX — початок XX ст.). «Київська старовина», 1995, № 6; *Заремба С.* Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві. «Київська старовина», 1995, № 1; *Климова К.І.* Наукова діяльність Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства (1908—1914): Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 1995; *Колесник М.П.* Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад у розвиток історичної науки в Україні. «УІЖ», 1995, № 5; *Семергей О.Л.* Діяльність Полтавської вченої архівної комісії (1903—1919): Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 1995; *Шербань Т.О.* Історичні дослідження в Українському науковому товаристві (1907—1921 рр.). «УІЖ», 1995, № 1; *Фалімонов С.Б.* Хранители исторической памяти Крыма [Таврійська ГВАК та Таврійське товариство історії, археології та етнографії]. Симферополь, 1996; *Дудко В.* Проспект невиданого збірника Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді. «Київська старовина», 1997, № 1/2; Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ—Седнів. 18—21 жовтня 1993 р.). К., 1997; *Ляховський В.* Українське наукове товариство в Києві. «Київська старовина», 1998, № 6; *Онопrienko В.І. та ін.* Українське наукове товариство: 1907—1921 роки. К., 1998; *Шевченко Л.В.* Краєзнавча діяльність Українського наукового товариства. В кн.: Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей, вип. 3. К., 1998; *Алексієвцев М.М., Савенко В.В.* Роль Наукового товариства ім. Т.Шевченка в українському національному відродженні: друга половина XIX — початок XX ст. Тернопіль, 1999; *Романів О.* Наукове товариство імені Шевченка — перша Українська академія наук. «Київська старовина», 1999, № 2; «Український історик»: Журнал Українського історичного товариства: Показчик змісту за роки 1963—1997. К., 1999; *Атаманенко А.Є.* Острозький осередок Українського історичного товариства. В кн.: На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. К.—Нью-Йорк—Торонто—Париж—Львів, 2000; *Колесник М.* Становлення науково-історичних товариств на Лівобережній Україні (70-ті рр. XIX ст. — 30-ті рр. XX ст.). В кн.: Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5]. Історикографічні дослідження в Україні [Вип. 10]. Об'єднаний випуск збірника наукових праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смоляка (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження), ч. 2: Історіографія. К., 2000; *Винар Л.* Українське історичне товариство з перспективи 35 років (1965—2000). «УІЖ», 2001, № 1; *Водотика С.Г.* До історії Херсонської губернської вченої архівної комісії. В кн.: Історія України: маловідомі імена, події, факти, вип. 13. К., 2001; *Воронов В.І.* Внесок О.М. Лазаревського у діяльність Історичного товариства Нестора-літописця. «Дніпропетровський історико-археологічний збірник», 2001, вип. 2; *Зайцева З.* Заснування та деякі аспекти діяльності Українського наукового товариства в 1907—1914 рр. В кн.: Українська історична наука на порозі XXI століття: Міжнародний науковий конгрес: Доповіді і повідомлення (Чернівці, 16—18 травня 2000 р.), т. 1. Чернівці, 2001; *Кісіль З.Р.* Українське воєнно-історичне товариство (1920—1939). «УІЖ», 2001, № 2; *Колесник М.* Становлення та головні напрямки діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька (1894—1919 рр.). «Сіверянський літопис», 2001, № 2; *Симоненко І.М.* Вчені архівні комісії в Україні: історія, діяльність, здобутки (кінець XIX — початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. истор. н. К., 2001; *Його ж.* Краєзнавчі дослідження Херсонської вченої архівної комісії. В кн.: Історія України: маловідомі іме-

на, події, факти, вип. 17. К.—Донецьк, 2001; *Хмарський В.М.* Внесок Одеського товариства історії і старожитностей у становлення археографії на Півдні України. «Дніпропетровський історико-археографічний збірник», 2001, вип. 2; *Кісіль З.Р.* Створення та діяльність Українського воєнно-історичного товариства (1920—1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. н. Львів, 2002; *Хмарський В.М.* Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. Одеса, 2002; Бібліографія «Записок Наукового товариства імені Шевченка». Томи I—CCXL. 1892—2000. Львів, 2003; *Губицький Л.В.* Дослідження історії Росії в Історичному товаристві Нестора-літописця (1872—1931 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. н. К., 2003; *Симоненко І.* Губернські вчені архівні комісії в Україні: Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик. К., 2003.

О.В. Ясв.

ІСТОРИЧНІ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ — 1) складова ч. укр. істор. епосу; жанр усної нар. творчості, що вирізняється з-поміж ін. характерною тематикою, стилістикою та ритмікою. Укр. істор. піснях притаманний розспівний мелос, витриманий здебільшого в маршевих тонах. У них відтворюється істор. минуле укр. народу; 2) нар. пісні, які за своєю тематикою не є істор., але є особливо характерними для того чи ін. істор. періоду й доносять до нас неповторну специфіку конкретних минулих подій. Для історика Ї.у.п. становлять важливе істор. джерело (див. *Джерела історичні*) для оцінки особливостей укр. духу й укр. душі, моральних рис та естетично-худож. смаків укр. народу, специфіки його політ. і духовної к-ри. Підсумовуючи власний досвід осмислення Ї.у.п., *М.Гоголь* писав, що історик не повинен шукати в цих піснях вказівки на час і місце битви чи точного опису подій: «у цьому відношенні небагато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче дізнатися про вірний побут, стихії характеру, всі вигини й відтінки почуттів, хвилювань, страждань, веселощів зображуваного народу, коли захоче випитати дух минулого... тоді він буде задоволений цілком».

Мист-во пробудження піснею в слухача спогадів про минуле і донесення цим до нього певної ідеї виникло в глибокій давнині. Згадки про істор. пісні щедро розсіпані в творах рим. і се-

редньовічних авторів. Найдавніший текст істор. пісні, який дійшов до нас, — фрагмент пісні про перемогу франкського короля Хлотаря II (613—629) над саксами. Про розуміння франкською *елітою* значення історичних пісень свідчить указ короля франків Карла Великого про їх збирання та записування.

12—13 ст. — епоха розквіту рицарських пісень у Франції та Іспанії; тогочасні істор. пісні стали основою літ. героїчного епосу («Пісня про Нібелунгів», «Пісня про мого Сіда», Едда тощо). Давньорус. джерела донесли до нас імена співців *Митуси* та *Бояна*. Генеза Ї.у.п. тісно пов'язана з давніми плачами й голосіннями, традиціями колядування.

Ї.у.п. споріднені з епосом доби *Київської Русі* — *билинами*, які дійшли до нашого часу лише в рос. фольклорному викладі, але мають численні відголоси в укр. нар. словесності та в літописах. Очевидний перегук лексики й поетики билин «київського циклу» та істор. дум 16—17 ст. Ї.у.п. й думи зближують з билинами патріотичні мотиви та яскраві картини напіввоєн. побуту, а також система виразових засобів — стали епітети, схильність до гіпербол. Проте притаманне билинам міфопоетичне світосприйняття в Ї.у.п. виразно поступилося місцем реалістичному зображенню подій.

За тематикою й стилістикою Ї.у.п. близькі до істор. дум. Відмінність між ними *В.Антонович* і *М.Драгоманов* бачили в тому, що Ї.у.п. — «загальнонародна, а не лише кобзарська форма поезії». Як й істор. думи, Ї.у.п. є зразком епічного жанру, але вони відрізняються від дум формою — насамперед чіткою, упорядкованою, лаконічною строфою. В думках широко застосовуються речитатив з елементами імпровізації і схильність до бардівського виконання, а в Ї.у.п. перевага віддається мелодійності й правильним, здебільшого дво- і чотирирядковим строфам та колективному виконанню. Ще однією особливістю Ї.у.п. є лаконізм, чітка музична ритміка, перевага ліричного елемента над епічним.

Нааявність в укр. епосі істор. пісень простежується від 16 ст.

Перший відомий з літератури текст укр. істор. пісні, виявлений у «Чеській граматиці» Яна Благослава (1571), — «Дунаю, Дунаю, чому муєтен течеш» — відображенню нар. уявлення про тяжку долю українців. На козац. часи припадає розквіт цього жанру. Специфічний, з виразними ознаками демократизму й розкутості козац. устрій сприяв формуванню нац. традицій індивідуального й гуртового багатоголосного співу.

Поширювачами Ї.у.п. як нового пісенно-патріотичного жанру були *кобзарі* та лірники, які, на відміну від гусярів і скоморохів часів Київ. Русі, мали свої *братства*, *цехи*, школи, систему іспитів-посвят. Кобзарські братства й школи не лише забезпечували високий рівень професійної майстерності виконавців Ї.у.п., а й відігравали роль важливих нар.-просвітницьких осередків. На честь кобзарів — виконавців Ї.у.п. і дум — *Т.Шевченко* назвав гол. працю свого життя — збірку поезій — «Кобзар»; співочий талант кобзарів та лірників він ставив вище за мистецький хист «хіоського сліпця» *Гомера*.

Ї.у.п., як й ін. нар. пісні, переважно анонімні, хоч зрідка нар. традиція пов'язує їх з реальними творцями. Легендарній нар. співачці 1-ї пол. 17 ст. Марусі Чурай (Чураївні) приписують авторство пісень «Ой, не ходи, Грицю», «Засві встали козаченьки», «Котилися вози з гори» та ін. *І.Мазену* вважають автором слів і музики пісні «Ой, горе тій чайці». За жанром це пісня-символ, тужливий плач за долею поневоленої України. Військ. письменнику *Нової Січі* *А.Головатому* приписують авторство двох пісень з викриттям антиукр. політики імп. *Катерини II* («Бодай тебе, Катерино, сира земля не прийняла», «Ой ти, Катерино, вража бабо»).

Гол. герой Ї.у.п. — *козацтво*, яке виступає в ролі оборонця соціальних, нац. і реліг. інтересів. Ї.у.п. славлять широку натуру *козака*, який не цурається звичайних людських радощів, але щохвилини готовий проміняти спокійне життя на поезію битв і небезпек. Узи козац. братерства для нього сильніші за любов до матері, сестри, коханої. З другого бо-